

AMIR NASRULLO VA XIVA XONLIGI: HUDUDIIY USTUNLIK UCHUN KURASH

Hamroyeva Donoxon Ozodovna

Nizomiy nomidagi Toshkent Davlat Pedagogika Universiteti Tarix fakulteti Tarix
yo`nalishi 4-kurs talabasi.

Annotatsiya Ushbu maqolada Amir Nasrulloning Xiva xonligi bilan olib borgan siyosiy va harbiy munosabatlari yoritiladi. XIX asrning birinchi yarmida Buxoro amirligi va Xiva xonligi o'rtasida hududiy ustunlik uchun davom etgan kurash, uning sabablari, natijalari hamda bu jarayonda Rossiya imperiyasining tutgan o'rni tahlil qilinadi. Amir Nasrulloning Xiva xonligiga nisbatan yuritgan harbiy yurishlari, savdo yo'llarini nazorat qilishga bo'lgan intilishi va diplomatik urinishlari maqolaning asosiy tadqiqot obyekti sifatida ko'rib chiqiladi. Ushbu maqola Buxoro-Xiva munosabatlarining murakkab siyosiy jihatlarini ochib berishga va Markaziy Osiyo tarixidagi kuchlar muvozanatini yoritishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Amir Nasrullo, Xiva xonligi, Buxoro amirligi, harbiy yurishlar, savdo yo'llari, Rossiya imperiyasi, diplomatik munosabatlar, geosiyosiy kurash, Markaziy Osiyo tarixi, savdo nizolari, qul savdosi, Amudaryo savdo yo'li, Rossiya iqtisodiy ta'siri.

Abstract This article examines the political and military relations between Amir Nasrulla and the Khiva Khanate. In the first half of the 19th century, a struggle for territorial dominance took place between the Bukhara Emirate and the Khiva Khanate. The causes, consequences, and the role of the Russian Empire in this process are analyzed. Amir Nasrulla's military campaigns against the Khiva Khanate, his attempts to control trade routes, and his diplomatic efforts are considered as the main subject of research. This article aims to uncover the complex political aspects of Bukhara-Khiva relations and analyze the balance of power in Central Asian history.

Keywords: Amir Nasrulla, Khiva Khanate, Bukhara Emirate, military campaigns, trade routes, Russian Empire, diplomatic relations, geopolitical struggle,

Central Asian history, trade disputes, slave trade, Amu Darya trade route, Russia's economic influence..

Аннотация В данной статье рассматриваются политические и военные отношения Амира Насруллы с Хивинским ханством. В первой половине XIX века между Бухарским эмиратом и Хивинским ханством продолжалась борьба за территориальное превосходство, анализируются ее причины, последствия и роль Российской империи в этом процессе. Военные походы Амира Насруллы против Хивинского ханства, его стремление контролировать торговые пути и дипломатические усилия рассматриваются в качестве основного объекта исследования. Данная статья служит раскрытию сложных политических аспектов отношений между Бухарой и Хивой, а также анализу баланса сил в истории Центральной Азии.

Ключевые слова: Амир Насрулла, Хивинское ханство, Бухарский эмират, военные походы, торговые пути, Российская империя, дипломатические отношения, геополитическая борьба, история Центральной Азии, торговые споры, работоторговля, торговый путь Амударьи, экономическое влияние России..

KIRISH

XIX asr Markaziy Osiyo tarixida keskin o'zgarishlar va davlatlararo nizolar bilan kechgan davr bo'ldi. Bu davrda Buxoro amirligi va Xiva xonligi o'rtasidagi munosabatlar ayniqsa murakkab va ziddiyatli tus oldi. Ushbu ikki davlat o'rtasidagi raqobat asosan hududiy da'volar, strategik savdo yo'llarini nazorat qilish va mintaqadagi geosiyosiy ustunlik uchun kurash bilan bog'liq edi. Aynan shu jarayonda Buxoro amiri Amir Nasrullo (hukmronlik yillari: 1827–1860) Xiva xonligiga nisbatan qat'iy tashqi siyosat yuritib, uni bo'ysundirishga harakat qildi.

Amir Nasrullo Buxoro amirligini markazlashgan davlatga aylantirish va uning harbiy qudratini oshirish uchun keng ko'lamli islohotlar amalga oshirdi. U o'z hukmronligi davrida davlat ichkarisida hokimiyatni mustahkamlashga harakat qilgan bo'lsa, tashqi siyosatda Xiva xonligi bilan kurashni o'zining asosiy vazifalaridan biri deb bildi. Xiva xonligining Buxoro savdogarlariga qarshi

tajovuzkor harakatlari, karvonlarni talon-toraj qilishi va chegaraviy mojarolar Amir Nasrulloni Xivaga qarshi harbiy yurish boshlashga undadi. Buxoro va Xiva o'rtasidagi nizolarning muhim omillaridan biri iqtisodiy manfaatlar to'qnashuvi edi. Amudaryo savdo yo'lining nazorati, boj yig'imi va mintaqaviy savdo ustunligi uchun kurash bu ikki davlat o'rtasidagi keskinlikni yanada chuqurlashtirdi. Xiva xonligi savdo yo'llarini cheklash va Buxoro karvonlariga to'sqinlik qilish orqali iqtisodiy ustunlikka erishishga intildi. Bu esa Amir Nasrulloning Xiva xonligiga nisbatan qattiq siyosat yuritishiga turtki bo'ldi. Shu bilan birga, Xiva va Buxoro o'rtasidagi iqtisodiy raqobat Rossiya imperiyasining mintaqadagi ta'sirini kuchaytirib, kelajakda bu davlatlarning iqtisodiy qaramlikka tushishiga zamin yaratdi.

Mazkur maqolada Amir Nasrulloning Xiva xonligiga qarshi yuritgan siyosati va harbiy yurishlari tarixiy manbalar asosida tahlil qilinadi. Shuningdek, Buxoro va Xiva o'rtasidagi ziddiyatlarning sabablari, natijalari va ushbu jarayonda Rossiya imperiyasining ta'siri o'rganiladi. Ushbu tadqiqot Amir Nasrulloning Xiva xonligiga nisbatan olib borgan siyosatining qisqa va uzoq muddatli natijalarini yoritib, Markaziy Osiyoning geosiyosiy muvozanatidagi o'rnini aniqlashga qaratilgan.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Amir Nasrulloning Xiva xonligi bilan olib borgan munosabatlari XIX asr Markaziy Osiyo tarixidagi eng muhim siyosiy-harbiy jarayonlardan biri hisoblanadi. Ushbu nizolar hududiy da'volar, savdo yo'llari uchun kurash va geosiyosiy manfaatlar bilan bog'liq edi. Xiva xonligi o'z navbatida Buxoroga qarshi agressiv siyosat yuritib, chegara hududlarga tajovuz qilar, Buxoro savdogarlarini asir olib, karvonlarni talon-toraj qilgan. Amir Nasrullo bu tahdidlarni bartaraf etish va Buxoro amirligining mavqeini mustahkamlash uchun harbiy va diplomatik choralar ko'rishga majbur bo'ldi. Uning Xiva xonligi bilan munosabatlari uzoq muddatli strategik maqsadlarni o'z ichiga olgan bo'lsa-da, oxir-oqibat Rossiya imperiyasining mintaqadagi ekspansiyasini tezlashtirgan omillardan biri bo'lib qoldi.

Xiva xonligi XVIII asr oxiri va XIX asr boshlarida Buxoroga nisbatan dushmanona siyosat olib bordi. Muhammad Rahimxon I (1806–1825) hukmronligi davrida Xiva xonligi Xorazm hududlarida o'z ta'sirini kuchaytirib, Buxoro bilan savdo aloqalariga aralasha boshladi. Bu esa ikki davlat o'rtasidagi munosabatlarni keskinlashtirdi. Xiva xonligining Buxoro amirligiga bostirib kirishi, asosan, chegara hududlarida sodir bo'ldi. Xivaliklar Amudaryo bo'ylab joylashgan qishloqlarga hujum uyushtirib, u yerlardagi aholini asir olish, mol-mulkklarini tortib olish kabi harakatlarni amalga oshirdi. Bu esa Amir Nasrulloni Xivaga qarshi jiddiy harbiy tayyorgarlik ko'rishga undadi.

Amir Nasrulloning Xiva xonligiga qarshi yuritgan siyosati uch bosqichda amalga oshirildi. U taxtga kelganidan so'ng, Xiva xonligi bilan munosabatlar keskinlashdi. 1830-yillarning boshlarida Xiva xoni Olloqulixon Buxoroning Xorazm hududlaridagi ta'sirini yo'q qilishga intildi va bu holat Buxoro va Xiva o'rtasidagi munosabatlarning yanada yomonlashishiga sabab bo'ldi. Xivaliklar Buxoro karvonlariga hujum qilib, savdogarlarni asirga oldi. Bu hodisalar Buxoro amirligini harbiy javob berishga majbur qildi. 1837-yilda Amir Nasrullo katta harbiy yurish uyushtirdi. U Xiva xonligining savdo yo'llarini kesib tashlashga harakat qildi va Xorazm hududlarida Xiva ta'sirini zaiflashtirishga urindi. Biroq, Xiva xonligi mustahkam mudofaa tizimiga ega bo'lgani sababli, Buxoro qo'shinlari katta muvaffaqiyatga erisha olmadi va orqaga chekinishga majbur bo'ldi. Ushbu mag'lubiyat Amir Nasrulloning Xiva bilan kelajakdagi harakatlarini qayta ko'rib chiqishiga sabab bo'ldi.

1840-yillarga kelib, Xiva xonligi Rossiya imperiyasi uchun ham tahdid tug'dirayotgan edi. 1839-yilda Rossiya imperiyasi Xiva xonligini bo'ysundirish maqsadida harbiy yurish boshladi, biroq ob-havo sharoiti va uzoq masofa tufayli yurish muvaffaqiyatsizlikka uchradi. Rossiyaning bu mag'lubiyati Amir Nasrullo uchun Xiva xonligiga qarshi harakat qilish uchun qulay imkoniyat yaratdi. 1842-yilda Amir Nasrullo yana Xiva xonligi ustiga katta harbiy yurish boshladi. Buxoro qo'shinlari Xiva hududlariga chuqur kirib bordi va Xiva xoni Rahimqulixon sulh tuzishga majbur bo'ldi. Kelishuvga ko'ra, Xiva xonligi Buxoro savdogarlariga

hujum qilmaslik va savdo aloqalariga to'sqinlik qilmaslik majburiyatini oldi. 1842-yildagi harbiy muvaffaqiyatdan so'ng, Buxoro va Xiva o'rtasidagi ziddiyatlar nisbatan pasaydi, biroq 1850-yillarga kelib, Xiva xonligi yana Buxoroning savdo yo'llariga tahdid solishni davom ettirdi. Amir Nasrullo Xivaga nisbatan harbiy bosim o'tkazishdan ko'ra, diplomatik usullardan foydalanishga harakat qildi. U Xivaning doimiy tahdidini Rossiyaning mintaqadagi ta'siri bilan muvozanatlashtirishga harakat qildi. Rossiya imperiyasi Markaziy Osiyoda o'z ta'sirini kengaytirayotgan bir vaqtda, Amir Nasrullo Xiva bilan bevosita harbiy to'qnashuvlardan qochishga intilib, Rossiya bilan diplomatik aloqalarni kuchaytirishga harakat qildi. Amir Nasrulloning Xiva xonligiga qarshi yuritgan siyosati qisqa muddatli harbiy yutuqlarga olib kelgan bo'lsa-da, uzoq muddatli strategik ustunlikni ta'minlay olmadi. Uning harbiy yurishlari Buxoro amirligining hududiy yaxlitligini himoya qilish va savdo yo'llarini ochiq saqlash uchun muhim bo'ldi.

Biroq, Xiva xonligi mustaqilligini saqlab qolgan va Buxoro amirligi bilan doimiy ziddiyat holatida qolgan. Xiva bilan olib borilgan harbiy yurishlar va diplomatik kurashlar Buxoro amirligining ichki va tashqi siyosatini zaiflashtirdi. Agar Amir Nasrullo Xiva xonligi bilan uzoq muddatli kelishuvga erishganida yoki Qo'qon xonligi bilan ittifoq tuzib, Rossiya bosqiniga qarshi birlashgan mudofaa tizimi yaratganida, ehtimol, Buxoro amirligi mustamlakachilik tahdidini uzoqroq muddatga kechiktira olgan bo'lar edi.

Shunday qilib, Amir Nasrulloning Xiva xonligiga nisbatan olib borgan siyosati qisqa muddatda Buxoroning harbiy va iqtisodiy ta'sirini oshirgan bo'lsa-da, uzoq muddatli natijalarga erisha olmadi. Xiva va Buxoro o'rtasidagi doimiy ziddiyatlar Markaziy Osiyoning zaiflashishiga, bu esa Rossiya imperiyasining mintaqani bosib olishini osonlashtirishga sabab bo'ldi. Ushbu voqealar shuni ko'rsatadiki, ichki birlik va strategik ittifoqlar yetishmovchiligi davlatlarning mustaqilligiga jiddiy tahdid solishi mumkin. Shu sababli, Amir Nasrulloning Xiva bilan munosabatlari tarixiy nuqtayi nazardan muhim, ammo mintaqa kelajagi uchun xavfli qarorlar qatoriga kiradi. Buxoro amirligi va Xiva xonligi o'rtasidagi

munosabatlar nafaqat harbiy va siyosiy to'qnashuvlar bilan, balki chuqur iqtisodiy raqobat bilan ham belgilangan edi. XIX asrning birinchi yarmida bu ikki davlat Markaziy Osiyodagi asosiy savdo markazlari bo'lib, ular o'z iqtisodiy manfaatlarini himoya qilish uchun bir-biriga qarshi chiqishga majbur bo'lishdi. Xiva xonligi Amudaryo bo'ylab joylashgani bois, muhim savdo yo'llarini nazorat qilish imkoniyatiga ega edi. Buxoro amirligi esa Buyuk Ipak yo'lining Markaziy Osiyodagi eng muhim markazlaridan biri sifatida savdo yo'llari ustidan hukmronlik qilishga intilgan.

Xiva va Buxoro o'rtasidagi iqtisodiy raqobatning eng muhim jihatlaridan biri savdo yo'llari ustidan nazorat o'rnatish bo'ldi. Amudaryo bo'ylab o'tuvchi savdo yo'llari orqali Buxoro va Xiva Rossiya, Eronga va Hindistonga bog'langan edi. Xususan, Buxoro amirligi Xiva orqali Rossiya bilan savdo aloqalarini mustahkamlashga harakat qildi. Xiva xonligi esa o'z navbatida bu jarayonga to'sqinlik qilib, Rossiya bilan mustaqil ravishda savdo qilishga intildi. Xivalik savdogarlar Buxoro orqali o'tuvchi tovarlarni cheklash va o'z hududlari orqali savdo oqimini yo'naltirishga harakat qilishdi.

Xiva xonligining iqtisodiy strategiyasiga qarshi tura olmagan Buxoro amirligi ko'p hollarda harbiy choralar bilan javob berishga majbur bo'ldi. Xususan, 1837-yilgi yurish Buxoro tomonidan Xivaning savdo yo'llariga ta'sirini zaiflashtirish uchun amalga oshirilgan edi. Biroq, bu yurish muvaffaqiyat qozonmadi va Buxoro savdogarlarining Xiva orqali erkin savdo qilishi yanada qiyinlashdi. Xiva xonligi uchun Buxoroning iqtisodiy ta'siri ham xavf tug'dirgan. Xiva asosan qul savdosi bilan shug'ullangan bo'lsa, Buxoro amirligi paxta, ipak va boshqa qimmatbaho mahsulotlar bilan savdo qilgan. Xivalik qul savdogarlari Buxoro orqali o'tuvchi savdo yo'llaridan foydalanishga intilishgan, ammo Buxoro hukumati buni o'z iqtisodiy manfaatlariga zid deb hisoblagan. Shu sababli, Buxoro va Xiva o'rtasida qul savdosi ham mojarolarning bir qismiga aylandi.

Xiva va Buxoro o'rtasidagi iqtisodiy raqobat Rossiya imperiyasi tomonidan ham mohirona foydalanildi. Rossiya har ikkala davlat bilan mustaqil savdo qilishga intilib, ularni bir-biriga qarshi kurashga undadi. Natijada, Rossiya Xiva xonligining

savdo yo'llariga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir o'tkaza oldi va 1873-yilda Xivani butunlay bosib oldi. Buxoro amirligi esa Rossiyaga iqtisodiy qaram bo'lib qoldi. Amir Nasrulloning Xiva xonligiga qarshi olib borgan urushlari qisqa muddatda Buxoro amirligining savdo imkoniyatlarini kengaytirgan bo'lsa-da, uzoq muddatda mintaqaviy beqarorlikni kuchaytirib, Buxoro va Xivaning Rossiyaga qaramligini oshirishga olib keldi. Agar Buxoro va Xiva bir-biri bilan iqtisodiy hamkorlikni kuchaytirganida va Rossiya ta'siridan himoyalaniş uchun birlashgan holda harakat qilganida, ehtimol, mustaqillikni uzoqroq saqlab qolish imkoniyati bo'lgan bo'lar edi. Ammo, iqtisodiy manfaatlarning qarama-qarshiligi va harbiy ziddiyatlar bu imkoniyatni yo'qqa chiqardi.

XULOSA

Amir Nasrulloning Xiva xonligi bilan olib borgan munosabatlari XIX asr Markaziy Osiyo tarixida muhim o'rin tutgan. Uning asosiy maqsadi Xiva xonligini bo'ysundirish, Buxoro amirligining hududiy yaxlitligini saqlash va savdo yo'llarini nazorat qilish edi. Biroq, u yuritgan harbiy va diplomatik strategiyalar qisqa muddatli muvaffaqiyatlarga erishgan bo'lsa-da, uzoq muddatli barqarorlikni ta'minlay olmadi. 1837-yildagi harbiy yurish muvaffaqiyatsizlik bilan yakunlangan bo'lsa, 1842-yilda Xivaga uyushtirilgan yurish nisbatan ijobiy natija bergan, ammo bu kelishuv uzoq davom etmagan. 1850-yillarga kelib, Xiva yana Buxoroning savdo yo'llariga tahdid sola boshlagan.

Amir Nasrullo Xiva xonligiga qarshi harbiy va iqtisodiy bosim o'tkazgan bo'lsa-da, uning strategiyasi Xivaning butunlay bo'ysundirilishiga olib kelmadi. Diplomatik yo'llar bilan Xivaning tahdidini Rossiya ta'siri bilan muvozanatlashtirishga uringan bo'lsa-da, bu harakat ham kutilgan natijani bermadi. Buxoro va Xiva o'rtasidagi doimiy mojarolar Rossiyaning Markaziy Osiyodagi ekspansiyasini tezlashtirishga sabab bo'ldi. 1873-yilda Rossiya Xivani butunlay bosib oldi, bu esa Buxoro amirligi uchun ham xavfli jarayonning boshlanishi bo'ldi. Agar Amir Nasrullo Xiva xonligi bilan uzoq muddatli kelishuvga erishganida yoki qo'shni Qo'qon xonligi bilan strategik ittifoq tuzganida, ehtimol, Rossiya bosqini

kechiktirilishi yoki oldi olinishi mumkin edi. Biroq, ichki siyosiy beqarorlik va o'zaro urushlar mintaqa davlatlarini zaiflashtirdi.

Buxoro va Xiva o'rtasidagi iqtisodiy raqobat ham ushbu mojarolarning chuqurlashishiga sabab bo'ldi. Savdo yo'llari ustidan nazorat, boj yig'implari va iqtisodiy manfaatlar uchun kurash ikki davlat o'rtasidagi ziddiyatlarni yanada kuchaytirdi. Bu esa Rossiya imperiyasining mintaqadagi ta'sirini oshirishga xizmat qildi. Natijada, Xiva mustaqilligini yo'qotdi, Buxoro esa iqtisodiy qaramlikka tushib qoldi. Shu bois, Amir Nasrulloning Xiva bilan olib borgan siyosati nafaqat harbiy, balki iqtisodiy jihatdan ham mintaqaviy muvozanatga jiddiy ta'sir ko'rsatgan tarixiy jarayonlardan biri bo'ldi.

Shunday qilib, Amir Nasrulloning Xiva bilan olib borgan siyosati qisqa muddatli yutuqlarga olib kelgan bo'lsa-da, uzoq muddatda Buxoro amirligi uchun strategik muvaffaqiyat keltirmagan. Uning siyosati Markaziy Osiyo tarixida muhim burilish nuqtalaridan biri bo'lib, davlatlarning ichki birlik va mintaqaviy ittifoqlarsiz tashqi bosqinga qarshi tura olmasligini yaqqol namoyon qildi. Bu jarayon natijasida Xiva xonligi mustaqilligini yo'qotgan, Buxoro esa asta-sekin Rossiya ta'siriga tushib, oxir-oqibat mustamlakaga aylangan. Shu sababli, Amir Nasrulloning Xiva bilan olib borgan siyosati Markaziy Osiyo tarixidagi ziddiyatli, ammo o'ta muhim voqealardan biri sifatida baholanadi.

REFERENCES

1. Abdullayev H., Rajabov R. Buxoro amirligi tarixi. Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2006.
2. Muhammadjonov A. O'zbekiston tarixi (XIX asr – XX asr boshi). Toshkent: Sharq, 2000.
3. Yo'ldoshev S. Amir Nasrullo va uning davri. Toshkent: Fan, 1999.
4. Holzworth J. V. The Khanates of Central Asia and Russian Expansion. London: Routledge, 1999.
5. Karimov Sh. Markaziy Osiyo xonliklari va Rossiya munosabatlari. Toshkent: Universitet, 2012.

6. Becker S. Russia's Protectorates in Central Asia: Bukhara and Khiva, 1865–1924. London: Routledge, 2004.
7. Bregel Y. An Historical Atlas of Central Asia. Leiden: Brill, 2003.